

לשוננו לעם

עורך: משה פלורנטין

מתוך

כרך נח, תשס"ט-תש"ע

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

"ועם שְׁאוֹל עֲשִׂינוּ חֲזָה" (ישעיהו כח, טו) עיון לקסיקוגרפי במילה "חוזה"

מי אינו מכיר את המילה העברית **חוזה**? משמעותה בלשונו ברורה: חוזה פירושו הסכם, התקשרות בעלת אופי מחייב ששני צדדים (או יותר) מחויבים לה. כידוע, מילה זו מצויה הרבה במקרא, אך במשמעות שונה – החוזה במקרא הוא הנביא: "ויאמר אמציה אל עמוס חֲזָה לך ברח לך אל ארץ יהודה ואכל שם לחם ושם תנבא" (עמוס ז, יב). ואמנם הכינוי **חֲזָה** עשוי להופיע במקרא כמקביל ל**נביא**: "אל גד הנביא חֲזָה דוד" (שמואל ב כד, יא), או ל**ראה**: "אשר אמרו לראים לא תראו ולחזים לא תחזו לנו נכחות" (ישעיהו ל, י).

אין כל קושי להתחקות אחר צמיחתה של המשמעות המקראית השכיחה: החוזה הוא אדם החווה התגלות אלוהית – האלוהים נראה אליו ואף מדבר איתו. המרכיב הוויזואלי עומד במרכז של חוויה זו, ועל כן האדם העובר אותה מכונה רואה או חוזה.

לאור משמעותה השכיחה של **חֲזָה** במקרא יש מקום לשאול כיצד התגלגלה אל העברית החדשה המילה **חוזה** במשמעות 'ברית', 'הסכם'. במקרא יש הופעה יחידה של המילה **חֲזָה** שעשויה להשתמע ממנה ההוראה המוכרת לנו היום: "כי אמרתם כרתנו ברית את מֶלֶךְ וְעַם שְׁאוֹל עֲשִׂינוּ חֲזָה" (ישעיהו כח, טו). לפחות במבט ראשון נראה כי **חֲזָה** בפסוק זה אינה יכולה לסבול את המשמעות המקראית השכיחה – 'נביא'.

ואכן תפיסת הפסוק כבנוי משני חלקים העומדים זה כנגד זה בתקבולת מדויקת כבר הביאה את תרגומי המקרא הקדומים – השבעים, המיוחס ליונתן, הוולגטה – לראות במילה **חֲזָה** בחלקו השני של הפסוק מקבילה סמנטית למילה **ברית** שבחלקו הראשון. מתרגומים אלה עולה שהשימוש במילה **חוזה** במשמעות 'ברית', 'הסכם' הוא קדום ביותר, ושורשיו מצויים כבר במקרא.

* המחקר המוצג כאן נכתב בשנת תשס"ו בהדרכת פרופ' משה פלורנטין במסגרת הסמינריון "מילונאות מקראית" במגמה ללשון העברית באוניברסיטת תל-אביב. ברצוני להודות לפרופ' פלורנטין על הנחייתו ועל שעודדני לפרסם את המאמר. תודה לחברי המערכת על הערותיהם הנכוחות והמחכימות. תודה מיוחדת לד"ר אורי מור על עזרתו בהבאת המאמר לצורתו הסופית.

אמנם יש לתמוה על העובדה כי בכל המקורות של העברית מאז לשון המקרא ועד לעברית החדשה לא מצאנו עדויות נוספות לשימוש זה (בלשון חז"ל, לדוגמה, משמשת בהוראה זו המילה **ברית** לבדה), אך אין בכך כדי לשלול את קיומה של המשמעות 'ברית', 'הסכם' במילה **חזה** שבמקרא.

הופעתה של **חזה** בהקשר שאינו מתיישב באופן פשוט עם משמעותה השכיחה הולידה ניסיונות שונים לברר את משמעותה בפסוק זה, ולאור זאת גם את כוונת הפסוק בכללותו. מדבריהם של המפרשים והמדקדקים הראשונים ושל המילונאים והחוקרים האחרונים עולים כיווני התמודדות מגוונים, הנובעים בעיקר מתפיסות שונות של משמעות השורש חז"י במקרא. רבים ראו ב**חזה** שלנו מילה הגזורה מן השורש חז"י במשמעותו הרגילה, כלומר 'ראה', אך היו שראו בפסוקנו שורש הומונימי שמשמעותו הבסיסית שונה לגמרי. להלן נציג את הפירושים השונים מתוך הבהרת הרקע הלשוני שלהם. במסגרת מאמר זה הבאנו רק את ההסברים הנוגעים באופן ברור למשמעות המוכרת בעברית החדשה או שיש בהם כדי לשפוך אור על צמיחתה של משמעות זו. פירושים רבים אחרים להופעתה המוקשה של המילה **חזה** בישעיהו לא נכללו כאן.

חזה = ראייה, מפגש

לא קשה להניח כי **חזה** היא צורת בינוני של בניין קל הגזורה מהשורש חז"י. כידוע, צורות הבינוני בעברית עשויות לשמש הן כפועל והן כשם עצם, ובדרך כלל צורת בינוני המשמשת במעמד שמני מציינת את עושה הפעולה: כשם שהשומר הוא האדם המבצע את פעולת השמירה, כך החזה הוא האדם שתפקידו לחזות או בעל הכישרון הנבואי.¹

הצורה **חזה** בישעיהו כח, טו עשויה להתפרש כצורת בינוני המציינת את הפעולה או את הרעיון המופשט העומד מאחוריה, ולא דווקא את מבצע הפעולה. מפירושים שונים שהוצעו לפסוק עולה כי **חזה** נתפסת כשם עצם מופשט הגזור מהשורש חז"י = ראה, ומשמעותו היא 'מראָה', 'מחזָה', 'חיזיון'.

רד"ק בפירושו למקרא מסביר את **חזה** באופן מילולי כ"מחזה" (=מפגש), ומתוך כך גם רומז לאופן צמיחתה של המשמעות 'ברית': "מחזה עשינו עמו, כאדם המתראה פנים עם בעל דינו לעשות שלום עמו". הברית היא הסכם בין צדדים הנפגשים ויושבים פנים אל פנים בעת עריכת ההסכם או חתימתו, ושמה של ההתקשרות המחייבת שהם יוצרים ביניהם נגזר ישירות מכך שהם רואים זה

1. באופן זה הבינו ופירשו חלק מהקדמונים: אבן ג'נאח סובר כי החזה שעליו מדובר בפסוקנו הוא אכן רואה, צופה. ישעיהו מצטט את דברי העם – כרתו ברית עם המוות שלא יגיע אליהם, ועם השאול עשו חזה, כלומר הציבו צופה שתפקידו להודיע להם אם הוא מתקרב.

את זה. מעין זה מצאנו גם בפירושו של ר' ישעיה מטראני (איטליה, המאה השלוש-עשרה): "חזה – לשון ראייה, שדרך האהובים לעשות משה כשרואים זה את זה, וכורתין אחיות ביניהם, ונקראת 'ראיות פנים'. כך עשינו עם השאול ולא נפחד ממנו". הביטויים המביעים את הברית נגזרים אפוא משורשים שעניינם ראייה, והרי הראייה היא מרכיב חשוב מאוד ביצירת הקשר.²

מילונאים ומדקדקים אחרים גזרו אף הם את הצורה **חזה** מהשורש חז"י אך ייחסו לו הוראה נוספת, שונה מההוראה השכיחה. נציין כי הצורך בהעמדת משמעות נוספת לשורש חז"י לא נוצר רק מהקושי שמעוררת המילה **חזה**. מצויות במקרא צורות נוספות מהשורש חז"י שאינן סובלות את משמעות הראייה, לדוגמה: "על גל שרשיו יסבכו בית אבנים יחזה" (איוב ח, יז); "והצפיר קרן חזות בין עיניו" (דניאל ח, ה); "וכעצמו נשברה הקרן הגדולה ותעלנה חזות ארבע תחתיה" (שם, ח). משמעותו של השורש חז"י² עשויה אפוא ליישב לא רק את המילה **חזה** בישעיהו כח, טו אלא גם את הצורות האחרות.

חזה = הסתבכות, קשר

כבר אצל מדקדקי ימי הביניים אנו מוצאים את הוראת ההסתבכות כהוראה נוספת לשורש חז"י – למשל אבן ג'נאח מציין אותה בספר השרשים שלו.³ אמנם

2. אותה "ראיות פנים" המבטאת את יצירת הקשר היא אולי מה שעומד ביסודה של המילה **ריאיון** במשנה פאה א, א: "אלו דברים שאין להם שיעור: הפאה והראיון וגמילות חסדים ותלמוד תורה". מקובל להסביר כי הריאיון הוא הקרבן שמביאים עולי הרגל בבואם למקדש (והוא מכונה גם "עולת ראייה"). שמו של קרבן זה נגזר מהראייה – המפגש פנים אל פנים. אך הריאיון עשוי להיות גם עצם המפגש, הקשר שנוצר על ידי הראייה. כיוון מעין זה נוכל למצוא במחלוקת האמוראים בבבלי חגיגה ז ע"א: "מאי הריאיון? רבי יוחנן אמר: ראיית פנים בעזרה, וריש לקיש אמר: ראיית פנים בקרבן". אמנם כבר מהפסוקים בתורה עולה כי קיים קשר בין ראיית הפנים להבאת הקרבן – נוסף לחובת העלייה לרגל: "שלוש פעמים בשנה יראה כל זכורך את פני האדן ה'" (שמות לד, כג), מופיע הציווי "שלוש רגלים תחג לי בשנה [...] ולא יראו פני ריקם" (שם כג, יד-טו); ואכן ר' יוחנן איננו חולק על כך שחובה להביא קרבן "עולת ראייה" בהופעה הראשונה במקדש, אך לשיטתו הריאיון המוזכר במשנה בין יתר הדברים שאין להם שיעור איננו הקרבן אלא עצם ההיראות בעזרה והמפגש הנוצר כתוצאה מהיראות זו.

3. ב"ז באכער (מהדיר), ספר השרשים [...] חברו בלשון ערב ר' יונה בן ג'נאח והעתיקו אל לשון הקדש ר' יהודה בן תבון [...], ברלין תרנ"ו, עמ' 148: "ופירוש 'בית אבנים יחזה' [איוב ח, יז] תוך האבנים יסתבך [...] 'וחזותיה לסוף כל ארעא' [דניאל ד, ח] אשר פירוש הכל סבך ר"ל הסעפים המסתבכים שיוצאים ממנו".

דווקא בצורה המוקשה **חזה** בישיעיהו הוא רואה את המשמעות השכיחה של השורש חז"י – ראייה. את פירושה של **חזה** מעניין הסתבכות ניתן לתלות בדברי ר' יהודה חיוג', אשר בספר הדקדוק שלו העמיד את הפסוק "ועם שאול עשינו חזה" יחד עם "בית אבנים יחזה" כ"ענין אחר" שאין משמעותו ראייה.⁴ כך אכן הבין זאת ר' שלמה פרחון כמאתיים שנים מאוחר יותר, ובפירושו לספר ישעיהו הוא כותב: "ור' יהודה פ"י חוזה [...] שהוא ענין הסתבכות והוא מלשון 'נאחז בסבך' [בראשית כב, יג]."⁵ מכאן אולי ניתן לחלץ הסבר לקשר הסמנטי בין חז"י בהוראת הסתבכות לבין **חוזה** במשמעות 'הסכם': החוזה הוא הסכמה בין שני צדדים, הסכמה היוצרת ביניהם זיקה, קושרת ו"מסבכת" אותם זה בזה.

חוזה = עמידה ממול או הסכמה

דרייבר⁶ גוזר את הצורה **חזה** מ-**חָזָא** בערבית, שמשמעותו 'לעמוד מול'. לכך הוא מצרף את השם **חזית** בדרום-ערבית שמשמעותו 'הסכמה'. על פי הצעה זו, החוזה הוא ברית, קשר בין שני צדדים העומדים זה מול זה. אמנם הקושי המרכזי בהסברו של דרייבר הוא שבעברית אין עדות לשימוש זה של השורש חז"י, אך ניתן להצביע על מילים עבריות נוספות המציינות מצד אחד קשר וחיבור ומן הצד האחר עמידה מנגד:⁷

- המילה **מול** משמשת בעברית החדשה כמילת יחס שמשמעותה 'נגד', 'לנוכח', וכך התפרשו בדרך כלל גם הופעותיה במקרא. והנה נטען לאחרונה כי **מול** בלשון המקרא מציינת מערכת יחסים שונה: לא עמידה מנגד, אלא דווקא שני עניינים המצויים בסמיכות זה אצל זה.⁸

4. י"ב נוט (מהדיר), שלשה ספרי דקדוק [...] אשר חברם ר' יהודה הנקרא חיוג' [...], לונדון תר"ל (דפוס צילום: ירושלים תשכ"ח), עמ' 76–77.
5. קובץ פרושים לספר ישעיה – גאונים וראשונים, א, ירושלים תשל"א, עמ' 203–204. אמנם יש להעיר כי חיוג' עצמו אינו מגדיר את המשמעויות השונות אלא רק מביא את ההופעות במקרא לפי "עניינים".
6. G. R. Driver, "Linguistic and Textual Problems: Isaiah I–XXXIX", *Journal of Theological Studies* 38 (1937), p. 44.
7. כפי שהעירני מורי פרופ' משה פלורנטיין.
8. י' אליצור, "ימול" = 'אצל', 'למרגלות', 'בצד שלי', לשוננו סז (תשס"ה), עמ' 7–19. במאמר נטען כי בדיקה של ההקשרים החד-משמעיים שבהם מופיעה מילת היחס **מול** במקרא מעלה כי פירושה הוא 'אצל', 'בסמוך', 'למרגלות'. לדעת הכותב אין שום ראיה לשימוש קדום במילה זו במובן 'נגד'. העברית המודרנית חידשה את המילה במשמעות שונה, אולי אף הפוכה, מזו שהייתה למילה במקורה.

- גם בשורש עמ"ת ניתן לזהות שתי משמעויות מנוגדות: מילת היחס **לעומת** משמשת כדי להעמיד זה כנגד זה שני עניינים, אך השם **עמית** משמעותו 'חבר', 'שותף'.

על פי האטימולוגיה שמציע דרייבר, המילה **ח'זה** נושאת משמעויות מנוגדות:⁹ קשר וברית מצד אחד וניגוד מן הצד האחר. למעשה אפשר לומר כי בכל סוג של קשר בין שני צדדים קיימים בעת ובעונה אחת שני היבטים סותרים – מצד אחד הברית שנכרתה ביניהם, ומן הצד האחר הגדרת מקומו של כל אחד מהם ותפקידו במסגרת הקשר. הברית והח'זה יוצרים זיקה וקשר בין הצדדים, אך באותה מידה גם מנציחים את העובדה שהם עומדים זה כנגד זה ולכל אחד מהם יש מחויבויות שונות הנגזרות מהקשר שנוצר. ושמה ההתחייבות של הצדדים האחד כלפי השני היא מרכיב חשוב ביצירת קשר יציב ובר-קיימא.

להצעה זו נמצא ביסוס ממקור חיצוני לעברית – האכדית. ארנסט קוטש דן במאמרו¹⁰ באטימולוגיה של המילה העברית **ברית**, ומזכיר את מילת היחס האכדית *birīt*, שמשמעותה 'בין'. מילה זו קשורה לשם העצם *birītu*, שמשמעותו 'ירווח'. על פי זה ניתן להציע שהברית היא הקשר הנוצר במרחב שבין שני הצדדים. השניים עומדים זה כנגד זה, והירווח ביניהם הוא המקום המיועד לקשר ביניהם, לברית.

הסבר זה אכן מעניין ומתוחכם למדי, אך כאמור לעיל, בהקשר המסוים של המילה **ח'זה** אין לו כל תימוכין ישירים מתוך העברית עצמה.

כפי שהוזכר בראשית הדברים, התרגומים הקדומים פירשו את **ח'זה** בישעיהו 'הסכם', 'ברית' מתוך קריאה של הפסוק בתקבולת: **ח'זה** מקבילה ל**ברית**. אמנם עד עתה לא מצאנו הסבר הקושר בבירור בין משמעות זו, שאף קנתה לה שביתה בעברית החדשה, לבין המשמעות השכיחה של השורש חז"י. אצל המפרשים, המילונאים וחוקרי הלשון בדורות המאוחרים יותר כבר ניתן למצוא ניסיונות

9. ביטויים או שורשים המציינים משמעויות מנוגדות מוכרים בשפות השמיות בכלל ובעברית בפרט. תופעה לשונית זו, שקיבלה את הכינוי הערבי "אצ'דאד" (اضداد), זוהתה על ידי המדקדקים הערבים בימי הביניים, ובעקבותיהם ניסו מדקדקים עבריים בני התקופה למצאה גם בעברית. תופעה זו ראויה לדיון נפרד, ואין זה מקומו; ר' גב"ע צרפתי, כלשון עמי: עיונים בלשון העברית, ירושלים תשנ"ז, עמ' 48–63.

10. E. Kutsch, "Sehen und Bestimmen: Die Etymologie von בְּרִית", *Archäologie und Altes Testament Festschrift für Kurt Galling*, ed. A. Kuschke and E. Kutsch, Tübingen 1970, pp. 166–167. כפי שיתברר להלן, טענתו המרכזית של קוטש מובילה לכיוון שונה.

להעמיד קשר ישיר בין חוזה במשמעות 'הסכם' לבין השורש חז"י במשמעותו השכיחה – ראייה. עתה נבחן את הניסיונות האלה ונבדוק אם קיים קשר כזה גם בשורשים אחרים שמשמעותם ראייה. כיוון זה הוא לטעמי המעניין מכולם לא רק משום שהוא עוסק במילה חוזה במשמעות המקובלת בימינו, אלא גם משום שהוא מתבסס על הנחות פשוטות וקלות: השורש חז"י נתפס במשמעותו השכיחה, והיא מתיישבת היטב עם חוזה שבישעיהו.

חוזה = ראייה לטובה ← הסכמה

משה ויינפלד¹¹ משווה את חוזה הגזרה מהשורש חז"י לצורה האכדית naplusu, שמשמעותה 'לראות באהדה', 'לראות בעין יפה'.¹² צורה זו משמשת במסמכים אכדיים רשמיים כדי לבטא את רצונו הטוב של המלך או השליט ביחס לנתיניו. זיקה בין ראייה ובין ברית שמשמעותה 'הבטחה המבטאת קשר טוב' מוצא ויינפלד בפסוק "ויזכר אלהים את בריתו [...] וירא אלהים את בני ישראל וידע אלהים" (שמות ב, כד-כה). פרשני המקרא התקשו בהבנת הביטוי "וירא אלהים את בני ישראל" בפסוק זה וניסו להשלימו: אלהים ראה את סבלותיהם של בני ישראל, את צער השעבוד. על פי ההסבר המוצע אין צורך בהשלמות מסוג זה. השימוש בפועל ראה כוונתו ראייה טובה, מבט של רחמים, מעין זכירת הברית המופיעה בתחילת הפסוק. על פי ההשוואה לאכדית הראייה איננה פעולה טכנית, ניטרלית, אלא היא עשויה להביע משמעות חיובית – קשר ורצון טוב. הצעה זו אינה מספקת, שכן אין בה הסבר למעבר מהמשמעות של ראייה לטובה למשמעות של הסכמה והתחייבות.

חוזה = בחירה, ייעוד

ניסיון אחר לקשור בין חוזה במשמעות 'הסכם' לבין השורש חז"י מעמיד אותנו על גלגול משמעות המתגלה בארמית המקרא ובארמית התרגומית. כמו בעברית גם בארמית משמעותו הראשונית והרווחת של השורש חז"י קשורה לראייה, אך ניתן להצביע על גיוונים במשמעותו.

בספר דניאל מצאנו "וְאָמַר לְמַזָּא לְאַתְוָנָא תְּדַ שְׁבַעָה עַל דִּי חֲזָה לְמִזְיָה" (ג, יט), כלומר נבוכדנצר מצווה להסיק את הכבשן שבעתיים על אשר ראוי להסיקו.

11. M. Weinfeld, "Covenant Terminology in the Ancient Near East and Its Influence on the West", *Journal of the American Oriental Society* 93

(1973), p. 196 n. 87

12. גם בעברית מצוי שימוש דומה בשורש רא"י: בביטוי "רואה אני את דבריך" משמעות רואה 'מסכים', 'מקבלי'.

בספר ויקרא: "ואת השני יעשה עלה **כמשפט**" (ה, י), ובדברי הימים: "פרץ ה' אלהינו בנו כי לא דרשנהו **כמשפט**" (א, טו, יג). בשני המקומות המילה **כמשפט** מתורגמת לארמית בביטוי **כְּדִחְזִי**. באופן מילולי פירושו 'כפי שנראה', אך משמעותו בהקשרו 'כפי שנקבע', 'כמו שצריך'.

בספר ירמיהו פונה אל ירמיהו בן דודו חנמאל ומציע לו לקנות את שדהו אשר בענתות, והנימוק לכך: "כי לך **משפט** הַיְרֵשָׁה" (לב, ח). גם כאן המילה **משפט** מתורגמת לארמית **חזיא**.

גלגול משמעות זה מצאנו גם בשורש המקביל רא"י. הצורות **ראוי**, **כראוי** משמשות כבר במקרא, ובוודאי בעברית המאוחרת יותר, כדי לציין את מה שצריך לעשות, את מה שנקבע כמחייב: "ואת שבע הנערות הראיות לתת לה מבית המלך" (אסתר ב, ט) – שבע הנערות שאותן צריך לתת לה.

על פי ניתוחו של קוטש, שימושה של המילה **חזיה**, בדומה למילה **ברית**,¹³ צמח מתוך משמעות בסיסית של ראייה והתגלגל להוראת בחירה או קביעת ייעוד, ומתוך כך התפתחה משמעות הקרובה לזו המוכרת לנו – קביעת הדברים המחייבים שיש לעשותם או להימנע מהם.

ניתוח אטימולוגי זה אמנם מסורבל מעט, אך הוא קושר יפה בין המשמעויות השונות של השורש חז"י, בעברית ואף בשפות אחרות.

חזיה = סימן ואות לברית שנכרתה

דרך אחרת ליצור זיקה בין החזיה לבין ההסכם בלי להזדקק לגלגולי משמעות של השורש חז"י היא דרכו של המלבי"ם, המסביר בפירושו לישעיהו כי **חזיה** הוא "אות לראות ולחזות בו". הוא אמנם קושר את המילה **חזיה** בישעיהו כח, טו למילה **ברית** שבחלקו הראשון של הפסוק, אך לדעתו הן אינן נרדפות: הברית

13. מאמרו של קוטש דן בעיקרו במילה **ברית**, והוא גוזר אותה מהשורש בר"י², שמשמעותו הבסיסית על פי barû האכדית היא ראייה. מתוך משמעות זו התפתחה הוראת בחירה וקביעת ייעוד. דוגמה לכך במקרא היא הצורה **בר**י בפסוק "ברו לכם איש" (שמואל א יז, ח), המתפרשת מעניין בחירה, ייעוד אדם לתפקיד מסוים. וגם שורשים נוספים שמשמעותם הבסיסית קשורה בראייה מעמידים צורות שעניינן בחירה וקביעת ייעוד: "אלוהים יִרְאֶה לוֹ הַשֶּׁה לַעֲלֵה בְנִי" (בראשית כב, ח), כלומר אלוהים יבחר שה לעולה, יקבע שה שישמש קרבן; "ואתה תחזה מכל העם אנשי חיל" (שמות יח, כא) – יתרו מציע למשה לבחור אנשים מתוך העם ולקבוע את תפקידם כחלק מה"ירשות השופטת" של עם ישראל. קוטש מניח מעתק סמנטי המגלגל פעלים במשמעות של ראייה למשמעות של בחירה: לראות < לראות כנכון < לבחור, לייעד; והמשך גלגול המשמעות: מה שנבחר או מה שנקבע כראוי הופך לדבר שחובה לעשותו (או לא לעשותו). מתוך גוני משמעות אלו צמחו המשמעויות המקובלות של **ברית** ושל **חזיה** כחובה, התחייבות.

היא ההסכם הנקשר בין שני הצדדים, ואילו החוזה הוא הסימן המוכיח את תקפותו של ההסכם. ובלשונו: "הם אמרו כי כרתו ברית עם המות בל ימיתם, וסימן שיתקיים הברית עשו עם השאול" (ההדגשה שלי). הוא קושר במפורש את חֲזָה לשורש חז"י הרגיל: החוזה הוא האות, הסימן הברור שבראייתו מוכח קיומה של הברית.¹⁴

קו אטימולוגי דומה מצוי בדברי שד"ל, אך הוא מציע שלב נוסף בפיתוח הדברים ובניתוח המילה. לדבריו, חֲזָה אינו רק סימן או אילוסטרציה לקיום הברית, אלא הוא השטר שבו נכתב ההסכם. בפירושו לספר ישעיהו¹⁵ מבקש שד"ל לראות במילה חֲזָה שטר, ברית כתובה על ספר, וגוזר אותה מהשורש חז"י במשמעות ראייה. הוא מפנה לפסוק בירמיהו שבו מפורטים מסמכי רכישת השדה מידי חנמאל: "ואקח את ספר המקנה את החתום המצוה והחקים ואת הגלוי" (לב, יא). שד"ל טוען כי הגלוי המוזכר בפסוק זה הוא סוג של שטר – כנראה כתב ההסכם הגלוי לכול (בניגוד לחתום המוזכר קודם לכן ברשימה). על פי זה תתבאר משמעותה של חֲזָה: כמו הגלוי גם החוזה הוא מין ממני השטרות הכתוב באופן שניתן לראות אותה, לחזות בו. שד"ל מציין מילים עבריות נוספות הגזורות משורש זה או מהשורש ההומונימי רא"י והדומות לחֲזָה בשימושן: המילה רָאָה משמשת הרבה בלשון חכמים, וכוונתה – הוכחה הנראית לכול והמעידה על תוקפו החוקי של עניין כל שהוא.¹⁶ גם את המילה חֲזִית, המופיעה במשנה במקומות מספר,¹⁷ מבאר שד"ל באופן דומה: החזית שעושים ביניהם השכנים איננה גבול כפי שפירש רש"י בעקבות מנחם בן סרוק, אלא "סימן וראיה להיכר". מעין זה מוצאים גם בפירוש רבנו גרשום (בבא בתרא ד ע"א): "ועושה לו כותל חזית, סימן היכרא שידעו בני אדם שזה בנאו כולו בקרקע שלו משלו".

14. הבחנה בין המושג המופשט של הברית ובין הסימן הממשי המציין אותה מצויה כבר בברית הראשונה במקרא. ה' כורת ברית עם העולם לאחר המבול: "והקמתי את בריתי אתכם ולא יכרת כל בשר עוד ממי המבול ולא יהיה עוד מבול לשחת הארץ" (בראשית ט, יא), והאות לברית היא הקשת: "וזאת אות הברית אשר אני נתן ביני וביניכם ובין כל נפש חיה אשר אתכם לדלת עולם. את קשתי נתתי בענן והיתה לאות ברית ביני ובין הארץ" (שם, יב-יג). בריתות נוספות במקרא מלוות אף הן בסימן ממשי, באילוסטרציה, למשל שבע הכבשות שמעמיד אברהם במהלך כריתת הברית עם אבימלך (שם כא, כז-ל).

15. פירוש שד"ל על ספר ישעיה, תל-אביב תש"ל (תרט"ו-תרנ"ז), עמ' 216.

16. רָאָה בעברית היא הוכחה לעניין שבמחלוקת. שד"ל מצטט מהמשנה (סנהדרין ג, ח): "הוציא רָאָה מתוך אפונדתו" ומפרש שהכוונה לשטר הוכחה ממש. אולי משמעותה הבסיסית של מילה זו הייתה ספציפית – שטר כתוב המעיד על תוקפו של עניין משפטי, ומאוחר יותר עברה לציין הוכחה מכל סוג שהוא.

17. למשל: "אם עשו מדעת שניהן בונין את הכותל באמצע, ועושים חזית מכאן ומכאן" (בבא בתרא א, ב).

גם במילונו של גזניוס בעריכתו של בול¹⁸ ניתן למצוא אפשרות זו, ומוצע שם כי הקשר בין השורש חז"י לבין שם העצם ח'זה הוא בכך שהחווה בולט וניכר לעין, הוא הסימן שמשמשים בו כאשר עושים הסכם.

סיכומם של דברים

מפרשים וחוקרים ניסו להסביר את משמעותה של המילה ח'זה המופיעה בישיעיהו כת, טו שלא במשמעותה המקראית השכיחה. חלקם נזקקו למשמעויות נוספות של השורש חז"י, וחלקם העדיפו להעמיד הסבר הנגזר מהשורש חז"י בהוראתו הפשוטה – ראייה. לאור משמעותה הברורה של חוזה בעברית החדשה הוצגו כאן רק הכיוונים הפרשניים שמהם עולה קשר להוראה 'ברית', 'הסכם'.

בסוף דברינו הובאו דבריהם של המלבי"ם, שלדעתו החוזה הוא סימן הנראה לעין והמעיד על כריתת הברית, ושל שד"ל, המציע לראות בח'זה מסמך או שטר כתוב המתעד הסכם. יתרונו הבולט של ניתוח פרשני זה, מלבד העובדה שהוא נתמך בצורות לשון מרבדים שונים של העברית, בכך שהוא מניח קשר פשוט וישיר בין חוזה לשורש חז"י ואינו נצרך לתהליכים סמנטיים מורכבים.

המסורת הפרשנית הרואה בח'זה הוראת 'הסכם', 'התחייבות' הנה עתיקת יומין, ושורשיה כבר בתרגומי המקרא הקדומים. מסורת פרשנית זו מהדהדת בדבריהם של חלק מהפרשנים שעסקו במשמעותה של הצורה, אך בספרות חז"ל ובטקסטים מימי הביניים אין למצוא שימוש חי וטבעי של המילה חוזה בהוראה זו.¹⁹

מתי חזרה חוזה לשימוש בשפה העברית ובספרות העברית? את התיעוד המוקדם ביותר מצאנו²⁰ אצל מרדכי אהרן גינצבורג, מראשוני סופרי ההשכלה, בספרו "תולדות בני האדם" שנדפס בשנת 1835: "ואקטאפיוס המושל ברומה

18. W. Gesenius and F. Buhl, *Hebräisches und aramäisches Handwörterbuch über das Alte Testament*, Leipzig 1915, p. 221

19. חיפוש ב"מאגרים" של האקדמיה ללשון העברית (<http://hebrew-treasures.huji.ac.il>) מעלה מובאה אחת בלבד מתוך חיבור אלמוני ששמו "חיבור נגד מינים" המתוארך למאה העשירית: "כי אמרו. כרתנו ברית את מובדלי בני ישמעאל בראשית הירח ודברים אחרים. ועם אדום עשינו חוזה על 'וספרתם לכם ממחרת השבת'". ברורה לעין כול העובדה ששימושה של חוזה כאן איננו טבעי ושזהו שיבוץ מקראי. נראה שהמילה חוזה איננה חלק מאוצר המילים העברי של המחבר או של קוראיו.

20. המובאות מספרות ההשכלה נמצאו בסיועו האדיב של מר דורון רובינשטיין, מרכז המדור לספרות החדשה במפעל המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית, ועל כך תודתי נתונה לו.

תחת מרות הזענאט לא גלה את הצעיף מעל פניו הכחשים עד אשר **עשה חוזה** את אנטאניוס ואת לפידות על אי אחד על יד באלאגנה בשנת מ"ג.²¹ המחבר מניח שהקורא מבין את הצירוף "עשה חוזה" על פי שימושו במקרא, וכדרכם של סופרי ההשכלה הוא אינו משתמש במילה **חוזה** לבדה באופן חופשי.

עדות נוספת – בעיתון העברי הראשון, "המגיד", בידיעה שהתפרסמה ב־6 בפברואר 1857: "לפי הריינסגעזאלטצבלאטט אשר בעסטרייך עשו ממלכת עסטרייך ומדינת נארד אמעריקא **חזה** יחד – שטאאטס – פערטראג – להסגיר מפה לשם ומשם לפה החוטאים וכל עושי רשעה אשר ינוסו למפלט למו". גם כאן יש שימוש בצירוף המקראי "עשה חוזה" במשמעות 'הגיע להסכם', אך כותב הידיעה טורח להוסיף גלוסה המבהירה זאת.

בתקופת ההשכלה החל שימוש ב"עשה חוזה" (=הגיע להסכם) על פי הצירוף שבמקרא, ומכאן נפתח הפתח לשימוש בעברית החדשה ב**חוזה** לבדה במשמע 'הסכם'.

21. מ"א גינצבורג, תולדות בני האדם, חלק ראשון, וילנה 1835, עמ' 203.